

الله اعلم
بما نزلنا
من كتابك
والله اعلم
بما نزلنا
من كتابك
والله اعلم
بما نزلنا
من كتابك

دانشکده‌ی الهیات شهید مطهری

پایان‌نامه‌ی کارشناسی‌ارشد رشته‌ی فلسفه و کلام اسلامی

عنوان:

**بررسی جایگاه منفعت در مکتب سودگرایی
و آموزه‌های اخلاقی اسلام
(با تأکید بر آرای جان استوارت میل و علامه طباطبایی)**

استاد راهنما:

دکتر سید مرتضی حسینی شاهرودی

استاد مشاور:

دکتر جهانگیر مسعودی

محقق:

زهرة مهشاد

زمستان ۱۳۸۹

تقدیم به زلال‌ترین چشمه‌ی جاری زندگی،

حضرت حجه‌ بن حسن (عج)

و

تقدیم به تمامی اعضای کانون آرامش،

خانواده‌ی گرانقدرم

و

تقدیم به امید زندگانی‌ام،

محمد صابر

باسمه تعالی

مشخصات رساله/پایان نامه‌ی تحصیلی دانشجویان

دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان پایان نامه :

بررسی جایگاه منفعت در مکتب سودگرایی و آموزه‌های اخلاقی اسلام (با تأکید بر آرای جان استوارت میل و علامه طباطبایی)

نام نویسنده: زهره مهشاد

نام استاد(ان) راهنما: دکتر سید مرتضی حسینی شاهرودی

نام استاد(ان) مشاور: دکتر جهانگیر مسعودی

رشته تحصیلی: فلسفه و کلام اسلامی	گروه: فلسفه	دانشکده: الهیات و معارف اسلامی
تاریخ دفاع:	تاریخ تصویب: ۱۳۸۸/۲/۲۸	
تعداد صفحات:	دکتری	مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد

چکیده‌ی پایان نامه :

سودگرایی اخلاقی یکی از نظریه‌های نام‌آشنای حوزه‌ی اخلاق هنجاری به شمار می‌آید که دیر زمانی است در فهرست مکاتب فلسفی، به عنوان یک نظام اخلاقی تأثیرگذار و کارآمد، خودنمایی می‌کند و ذائقه‌ی فلسفی بسیاری را به خود مجذوب ساخته است. از مفاهیم بنیادین این نظریه، «مفهوم سود و منفعت» می‌باشد که این تحقیق درصدد برآمده تا با بررسی جایگاه این اصطلاح در آرای اخلاقی دو فیلسوف برجسته - جان استوارت میل و علامه محمدحسین طباطبایی - به تبیین وجوه اشتراک و افتراق آن در قالب سئوالات اساسی بپردازد. بر این اساس، استوارت میل با تحلیلی لذت‌گرایانه از مفهوم منفعت، آن را شالوده‌ی ارزش‌های اخلاقی معرفی می‌کند و معیار فعل اخلاقی را سود و زیان عمومی می‌داند. در مقابل، علامه طباطبایی با تحلیل روان‌شناختی - فلسفی، انسان را موجودی «استخدام‌گر» توصیف می‌دارد و بر این باور است که دین و آموزه‌های آن می‌تواند رابطه‌ی میان منفعت شخصی و منفعت اجتماعی را تبیین کند و تعارض آن را اعتدال بخشد.

امضای استاد راهنما:	کلید واژه: ۱. فلسفه‌ی اخلاق ۲. منفعت ۳. سودگرایی ۴. جان استوارت میل ۵. علامه محمدحسین طباطبایی
تاریخ:	

فهرست مطالب

عناوین

صفحه

مقدمه

- ۱- تبیین موضوع تحقیق ۲
- ۲- ضرورت و اهداف تحقیق ۴
- ۳- سؤال‌های اساسی تحقیق ۶
- ۵- فرضیه‌های تحقیق ۶
- ۶- پیشینه‌ی تحقیق ۷
- ۷- جنبه‌ی جدید و نو بودن تحقیق ۸
- ۸- روش تحقیق ۸
- ۹- گزارشی از فصل‌های تحقیق ۹

فصل اول: کلیات

- ۱-۱- نگاهی به مفهوم منفعت و منفعت‌گرایی ۱۲
- ۲-۱- جایگاه سودگرایی در بین نظریه‌های اخلاقی ۱۴
- ۱-۲-۱- اخلاق و فلسفه‌ی اخلاق ۱۴
- ۱-۲-۱-۱- اخلاق نظری ۱۶
- الف- فرا اخلاق ۱۶
- ب- اخلاق هنجاری ۱۷
- ۱-۲-۱-۲-۱- اخلاق کاربردی ۱۸

۱۹ نظریه‌های اخلاق هنجاری
۲۰ ۱-۲-۲-۱ اخلاق فضیلت
۲۱ ۲-۲-۲-۱ وظیفه‌گروی
۲۳ ۳-۲-۲-۱ نظریه‌های پیامدگرایانه
۲۴ الف- خودگروی اخلاقی
۲۶ ب- دیگرگروی
۲۷ ج- نظریه‌های جمع‌گرایانه (همه‌گرا)
۲۸ ۳-۱ تاریخچه‌ی طرح و تدوین سودگرایی
۳۱ ۴-۱ اقسام سودگرایی
۳۱ ۱-۴-۱ سودگرایی عمل‌نگر
۳۲ ۲-۴-۱ سودگرایی قاعده‌نگر
۳۴ ۳-۴-۱ سودگرایی عام

فصل دوم: بررسی جایگاه منفعت در آرای اخلاقی جان استوارت میل

۳۶ ۱-۲ نگاهی به معنای منفعت در آرای سایر سودگرایان
۳۶ ۱-۱-۲ جرمی بنتام
۳۷ ۲-۱-۱-۱ منفعت و اصل سود در دیدگاه بنتام
۳۹ ۲-۱-۱-۲ ماشین حساب لذت‌سنج
۴۱ ۲-۱-۲ جیمز میل
۴۳ ۳-۱-۲ هنری سيجویک
۴۴ ۴-۱-۲ جرج ادوارد مور
۴۵ ۲-۲ جان استوارت میل

- ۴۵ ۱-۲-۲-۲ زندگی، افکار و آثار میل
- ۵۶ ۲-۲-۲-۲ اندیشه‌ی اخلاقی میل
- ۵۶ ۱-۲-۲-۲ اهمیت آرای اخلاقی میل در مکتب سودگرایی
- ۵۸ ۲-۲-۲-۲ معیار درستی و نادرستی افعال اخلاقی
- ۶۰ ۳-۲-۲-۲ اصل سود
- ۶۱ ۴-۲-۲-۲ توجیه اصل سود و دیدگاه فرا اخلاقی میل
- ۶۳ ۵-۲-۲-۲ استوارت میل، سودگرای قاعده‌نگر یا عمل‌نگر
- ۶۴ ۳-۲-۲-۲ تبیین و تحلیل مفهوم منفعت در نگاه میل
- ۶۴ ۱-۳-۲-۲ منفعت و لذت
- ۶۵ ۲-۳-۲-۲ معنای لذت
- ۶۵ ۳-۳-۲-۲ تفاوت کیفی لذت‌ها و تکمیل پروژه‌ی لذت‌سنج بنتام
- ۶۷ ۴-۳-۲-۲ منفعت و سعادت
- ۶۸ ۴-۲-۲-۲ منفعت شخصی و منفعت عمومی
- ۶۸ ۱-۴-۲-۲ محدوده و قلمرو بهره‌وران از منفعت
- ۷۱ ۲-۴-۲-۲ تقدّم منفعت عمومی بر منفعت شخصی
- ۷۴ ۳-۴-۲-۲ فداکاری

فصل سوم: بررسی جایگاه منفعت در آرای اخلاقی علامه طباطبایی

- ۷۸ ۱-۳-۱ زندگی، افکار و آثار علامه
- ۸۲ ۲-۳-۲ اندیشه‌ی اخلاقی علامه
- ۸۵ ۱-۲-۳ اخلاق اعتباری

- ۳-۲-۱-۱-ارتباط علوم حقیقی و اعتباری ۸۷
- ۳-۲-۱-۲-اقسام ادراکات اعتباری ۸۸
- ۳-۲-۱-۳-نحوه‌ی تولید و تکوین اعتباریات عملی ۸۹
- ۳-۲-۱-۴-اعتباریات قبل الاجتماع و بعد الاجتماع ۹۱
- ۳-۲-۲-اخلاق عقلی (یونانی) ۹۴
- ۳-۲-۳-اخلاق دینی عام ۹۶
- ۳-۲-۴-اخلاق قرآنی (اخلاق دینی خاص) ۹۸
- ۳-۳-تیین و تحلیل مفهوم منفعت در نگاه علامه ۱۰۱
- ۳-۳-۱-لذت ۱۰۲
- ۳-۳-۲-سعادت ۱۰۵
- ۳-۲-۱-ارتباط سعادت با نوع تفکر ۱۰۵
- ۳-۲-۲-رابطه‌ی سعادت، خیر و منفعت ۱۰۶
- ۳-۴-منفعت شخصی و منفعت عمومی ۱۰۹
- ۳-۴-۱-ماهیت فرد و جامعه ۱۱۰
- ۳-۴-۲-رابطه‌ی منفعت شخصی و منفعت عمومی ۱۱۲
- ۳-۴-۳-تعارض میان منفعت شخصی و منفعت عمومی ۱۱۴
- ۳-۴-۴-ضرورت قوانین اجتماعی؛ راه حل علامه برای رفع تعارض ۱۱۵
- ۳-۴-۵-نقطه ضعف قوانین بشری ۱۱۶
- ۳-۴-۶-امتیاز دین و قوانین دینی ۱۱۶
- جمع‌بندی فصل ۱۱۹

فصل چهارم: مقایسه‌ی مفهوم منفعت در آرای جان استوارت میل و علامه طباطبایی

- ۱-۴- عناصر اصلی آرای اخلاقی میل و علامه ۱۲۶
- ۱-۱-۴- جان استوارت میل ۱۲۶
- ۲-۱-۴- علامه طباطبایی ۱۲۹
- ۲-۴- جایگاه آرای میل و علامه در بین سایر مکاتب اخلاقی ۱۳۱
- ۱-۲-۴- جان استوارت میل ۱۳۱
- ۲-۲-۴- علامه طباطبایی ۱۳۲
- ۳-۴- شباهت‌ها و تفاوت‌ها ۱۳۵
- ۱-۳-۴- معنای منفعت در نگاه میل و علامه ۱۳۶
- ۲-۳-۴- رابطه‌ی منفعت و ارزش‌های اخلاقی ۱۳۶
- ۳-۳-۴- منفعت و لذت ۱۳۹
- ۴-۳-۴- منفعت شخصی و عمومی ۱۴۰
- ضمائم ۱۴۴
- منابع و مآخذ ۱۴۹

مقدمه

۱- تبیین موضوع تحقیق

اخلاق و مباحث آن از دیر باز مورد توجه اندیشمندان و متفکران جوامع بشری بوده و از طرفی یکی از مهم‌ترین تعالیم و پیام‌های انبیاء الهی، پیام‌های اخلاقی و تربیتی محسوب می‌شود.

علوم مختلفی در باب اخلاق مطرح است که فلسفه اخلاق را می‌توان از آن جمله دانست. فلسفه اخلاق به طور کلی مجموعه‌ی پژوهش‌ها و مطالعات فلسفی در حوزه‌ی اخلاق است که بحث از بایدها و نبایدها، ارزش‌ها و الزامات اخلاقی، آزادی و عدالت، تکلیف و مسئولیت، هویت، کمال و سعادت آدمیان را در برمی‌گیرد و امروزه این شاخه‌ی علمی به یکی از مهم‌ترین و جذاب‌ترین مباحث فلسفی و مورد توجه فیلسوفان مبدل شده است تا جایی که به عقیده‌ی برخی از محققان، شورانگیزترین مباحث فلسفی در قرن بیست و یکم و آغاز هزاره‌ی سوم را مباحث مرتبط با عرصه‌ی فلسفه‌ی اخلاق و فلسفه‌ی سیاست شکل می‌دهد. علاقه و اشتیاق وافر بسیاری از پژوهشگران دانش فلسفه به تحقیق و نظریه‌پردازی در این حیطة، مؤیدی بر این مدعا است.

بررسی معیار و ملاک درستی و نادرستی افعال اخلاقی از اساسی‌ترین مسائل فلسفه‌ی اخلاق به شمار می‌آید که همواره دغدغه و دل‌مشغولی فلاسفه و صاحبان اندیشه و نظر بوده و هست. از جمله ملاک‌های ارائه شده از سوی مکاتب مختلف اخلاقی می‌توان به مفاهیمی نظیر سعادت، کمال، وجدان، قدرت، عاطفه، امر الهی، قرب الهی و ... اشاره کرد.

برخی در این میان معتقدند منفعت و سود می‌تواند به عنوان معیار ارزش‌های اخلاقی قرار گیرد. آرای این گروه به سودگرایی^۱ شهرت یافته است. سودگرایی اخلاقی یکی از نظریه‌ها و نظام‌های پرنفوذ و پرتطرفدار در سنت فلسفی غرب شمرده می‌شود و به عنوان یک نهضت و جنبش اصلاحی در قرن هجدهم، سرمنشأ تحولات بسیار شگرف در ساختار سیاسی و اجتماعی در بسیاری از کشورهای

^۱-Utilitarianism

غربی بوده است. این نظریه با وجود آن که در بوته‌ی نقض و نقدهای فروانی قرار گرفته اما هنوز ذهن و ذائقه‌ی فلسفی بسیاری را با خود همراه نموده، بلکه بسیاری را شیفته‌ی خود ساخته است. یکی از آموزه‌های بنیادین این مکتب، توجه به «اصل سود و منفعت»^۱ است، بر مبنای این اصل در همه‌ی رفتارهای اخلاقی، باید همواره بیشترین سود را برای بیشترین افراد در نظر گرفت. مفهوم منفعت در آموزه‌های اخلاقی اسلام نیز با واژگان مختلفی نظیر فایده، بهره، مطلوبیت، لذت و سعادت هم‌ردیف و هم‌معنا گردیده است. با تأملی بر کاربردهای آن در این آموزه‌ها در می‌یابیم که این مفهوم نیز مانند بسیاری از اصطلاحات اخلاقی در راستای تبیین کمال و غایت حقیقی انسان مورد استعمال قرار می‌گیرد. در همه‌ی این موارد به بُعد روان‌شناختی آن توجه خاص شده است، بدین معنا که انسان‌ها به طور فطری در پی انجام هر کاری به دنبال کسب لذت و منفعت‌اند.

دیدگاه‌ها و تحلیل‌های مختلفی از سوی نمایندگان و مفسران این دو مکتب اخلاقی درباره‌ی مباحث مورد بحث به ویژه اهمیت و جایگاه مفهوم منفعت در تعیین ارزش‌های اخلاقی وجود دارد. بررسی همه‌ی این دیدگاه‌ها در مجالی کوتاه مانند این پایان‌نامه میسر نیست و ناگزیر از انتخاب دو نماینده و مقایسه‌ی آن‌ها با یکدیگر هستیم. بر این اساس این مجموعه، تلاشی است در راستای کشف و تبیین جایگاه این مفهوم در آرای اخلاقی دو فیلسوف نامدار.

جان استوارت میل^۲ (۱۸۰۶-۱۸۷۳) یکی از نمایندگان برجسته و بلندآوازه‌ی مکتب سودگرایی کلاسیک^۳ می‌باشد. شهرت او تا حدی است که بسیاری او را سرمنشأ افکار و اصول سودگرایانه به

^۱- Principle of Utility

^۲- John Stuart Mill

^۳- سودگرایان در یک تقسیم‌بندی به سودگرایان کلاسیک (جرمی بنتام، جیمز میل، جان استوارت میل و هنری سجویک و ...) و سودگرایان قرن بیستم (جرج ادوارد مور، ویلیام کی. فرانکنا، آر. ام. هیر، برتراند راسل و ...) طبقه‌بندی می‌شوند. در این تحقیق، تأکید و توجه ما معطوف بر سودگرایی کلاسیک بویژه آرای جان استوارت میل می‌باشد.

حساب می‌آورند و سودگروی، چنان با نام او گره خورده که بسیاری «مکتب سودگرایی» را با نام او می‌شناسند.

علامه طباطبایی (۱۲۸۱-۱۳۶۰ش.) نیز در زمره‌ی برجسته‌ترین و درخشان‌ترین فیلسوفان و مفسران بزرگ جهان اسلام و تشیع محسوب می‌شود که احیای معارف قرآنی از یک سو و تجدید حیات حکمت الهی از سوی دیگر جزو بزرگ‌ترین خدمات این متفکر و عالم ربّانی است. آثار قلمی و تربیت‌یافتگان محضر پرفیض او، دو میراث گرانبهای جامعه‌ی اسلامی دوران معاصر شمرده می‌شود. شناخت دیدگاه‌های این دو فیلسوف، ما را با دو جهان‌بینی و بینش اسلامی و غیر اسلامی به ویژه درباره‌ی برخی از مباحث اخلاقی آشنا می‌کند.

نگارنده‌ی این سطور، امیدوار است پژوهش حاضر به تبیین دقیق اهمیت و نقش مفهوم منفعت و سود در آراء و نظریات این دو فیلسوف نائل آید.

۲- ضرورت و اهداف تحقیق

عجین بودن واژه‌ی منفعت و سود با زندگی روزمره‌ی انسان‌ها و این که به طور کلی از نظر روان‌شناختی هرتلاش و فعالیت انسان در راستای به دست آوردن سود و منفعتی و یا دفع ضرر و خطری است، خود گواه بر اهمیت و ضرورت بررسی جایگاه و نقش این مفهوم در شکل‌گیری اعمال آدمیان دارد. به ویژه تفکرات سودگرایانه که امروزه به «سودگرایی اخلاقی» موسوم است بر مبنای همین مسأله پدید آمده است.

از سوی دیگر این مفهوم در آموزه‌های اخلاقی اسلام در مصادیق مختلف به طور خاص درباره‌ی اهداف و انگیزه‌های انسان از انجام افعال اخلاقی به کار رفته که با تأمل بر تحلیل‌ها و تفاسیر صورت گرفته می‌توان به میزان اهمیت و نقش این مفهوم در رساندن انسان به سعادت و کمال حقیقی‌اش پی برد. نکته دیگر، شهرت و به نوعی اعتبار این نظریه در بین فلاسفه غرب بوده که به عقیده‌ی برخی محققان این نظریه‌ی هنجاری قریب به یک ربع قرن، نظریه‌ی غالب و مسلط در فلسفه‌ی

اخلاق غرب به حساب می‌آمده است. این نظریه، با تقریرها و تنسیق‌های متعدد و متنوع‌اش هنوز رایج و فراگیر است.

هم‌اکنون چندین سایت معتبر فلسفی، با همین عنوان خاص (سودگروی) را می‌توان یافت که سازمان‌ها و انجمن‌های علمی معتبر، ارائه‌دهنده‌ی مباحث پیرامون آن هستند و به تبیین و ترویج این نگرش اخلاقی می‌پردازند. صرف‌نظر از شهرت و نفوذ چشمگیر سودگرایی در محافل علمی، این نظریه‌ی اخلاقی به دین و آموزه‌های دینی بی‌اعتنا است و اساساً نگرشی سکولار، مادی‌گرا و ضد‌دینی به حساب می‌آید و از این جهت رقیب نظام‌های اخلاقی دینی بوده است.

از این نظر، پژوهش پیرامون مسائل کلیدی این مکتب اخلاقی از جمله توجه به جایگاه و نقش سود و منفعت در تعیین ارزش‌های اخلاقی، برای ما (مسلمانان) که به دین اسلام و آموزه‌های آن باور داریم از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

۳- سئوال‌های اساسی تحقیق

۱- آیا علامه طباطبایی مانند جان استوارت میل بر این باور است که منفعت و سود می‌تواند اساس و شالوده ارزش‌های اخلاقی قرار گیرد؟

۲- میان نظر جان استوارت میل و علامه طباطبایی در تحلیل معنا و مفهوم منفعت، چه قرابت‌ها و تفاوت‌هایی وجود دارد؟

۳- بر اساس دیدگاه این دو فیلسوف، منفعت به چه کسی می‌تواند تعلق داشته باشد؟

۴- رابطه‌ی میان منفعت شخصی و منفعت عمومی در نظریه‌ی اخلاقی میل و علامه طباطبایی چگونه تبیین می‌گردد؟

۴- فرضیه‌های تحقیق

- ۱- به نظر علامه، منفعت به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل و محرک انسان در انجام افعال اخلاقی محسوب می‌شود.
- ۲- جان استوارت میل، منفعت را به معنای لذت می‌داند اما از دیدگاه علامه طباطبایی، سود و منفعت معنای وسیع‌تری در نظام اخلاقی اسلام دارد و تنها منحصر به لذت نیست و در عین حال در نیل انسان به سعادت حقیقی‌اش نقش بسزایی دارد.
- ۳- میل معتقد است منفعت متعلق به عموم افراد است اما علامه بر این باور است که انسان تکویناً در پی انجام هرکاری به دنبال سود و منفعت شخصی است.
- ۴- میل معتقد است که منفعت شخصی، ابزاری برای دستیابی به منفعت عمومی است اما از نظر علامه، تقدم و ترجیح هر یک از منافع بر دیگری به وسیله عقل و وحی صورت می‌گیرد.

۵- پیشینه‌ی تحقیق

از زمان طرح و تدوین اولیه سودگرایی اخلاقی توسط جرمی بنتام و بسط و نشر و تحلیل آن توسط جان استوارت میل و دیگر سودگرایان سنتی تاکنون، فیلسوفان و محققان به تحلیل و بررسی و نقد این نظریه پرداخته‌اند اما در محافل فلسفی داخل کشور گرچه چندی است که مباحث فلسفه‌ی اخلاق به همت فیلسوفان و فرهیختگان رونق بیشتری یافته است و کتب و مقالات بسیاری در حوزه‌ی اخلاق هنجاری و نظریه‌های آن نگاشته شده اما در مورد نظریه‌ی سودگرایی به عنوان یکی از نظریه‌های برجسته در تاریخ فلسفه‌ی اخلاق غرب، کتاب مستقلی منتشر نشده است. البته این نکته را باید یادآور شد که در سال‌های اخیر تعداد مقالات بیشتری در این موضوع می‌توان یافت. در اینجا به برخی تحقیقات انجام گرفته در رابطه با موضوع سودگرایی اشاره می‌شود؛

- ۱- مقاله‌ی «سودگرایی اخلاقی»، حسین اترک، مجله‌ی نقد و نظر، تابستان ۱۳۸۴ ش.

۲- مقاله‌ی «ملاک ارزش‌گذاری افعال»، سید حسین هاشمی، مجله‌ی پژوهش‌های قرآنی، بهار و تابستان ۱۳۷۷ش.

۳- مقاله‌ی «اشکالات واقعی و ادعایی سودگرایی»، ترجمه‌ی محمود فتحعلی، مجله‌ی ارغنون، شماره‌ی ۶، تابستان ۱۳۷۹ش.

۴- مقاله‌ی حسینی سورکی، سید محمد، «معنا و ماهیت سود در نظر سودگرایان»، فصلنامه‌ی فرهنگی، عقیدتی و اجتماعی «نقد و نظر»، شماره‌ی ۳۷ و ۳۸، تابستان ۱۳۸۴ش.

۵- مقاله‌ی یعقوبی، ابراهیم، «سعادت از دیدگاه ملاصدرا و علامه طباطبایی»، فصلنامه‌ی علمی-پژوهشی «پژوهش‌های فلسفی-کلامی»، دانشگاه قم، سال ۱۰، شماره‌ی اول.

۶- پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد سید محمد حسینی سورکی، «نقد و بررسی سودگرایی اخلاقی»، دانشگاه قم، سال ۱۳۸۰ش.

۶- جنبه‌ی جدید و نو بودن تحقیق

جنبه‌ی نوآوری و بداعت این پژوهش را می‌توان در موارد زیر بیان نمود:

۱- همان‌طور که در بخش پیشینه‌ی تحقیق ذکر شد در رابطه با خود نظریه‌ی سودگرایی در محافل علمی کشور، با وجود شهرت این نظریه در بین سایر نظام‌های اخلاقی آثار جدی و مستحکمی یافت نمی‌شود و این تحقیق به طور خاص‌تر به مقایسه‌ی آرای یکی از نمایندگان مشهور آن یعنی جان استوارت میل با آرای نماینده‌ی برجسته‌ی جهان اسلام یعنی علامه محمدحسین طباطبایی می‌پردازد که تا به حال در این مورد، بررسی و مقایسه‌ی میان اندیشه‌های سودگرایانه با دیدگاه آموزه‌های اخلاقی اسلام صورت نگرفته است.

۲- از سوی دیگر این پژوهش به بررسی یکی از مفاهیم بنیادین و اصلی در اندیشه‌ی اخلاقی نمایندگان برجسته مکتب سودگرایی و نظام اخلاقی اسلام می‌پردازد که به تبیین هر چه بهتر

شاخصه‌های این دو مکتب و در نهایت به وضوح برخی از ویژگی‌های یک نظام اخلاقی مبتنی بر اصول و مبانی صحیح می‌انجامد که از این حیث نیز کاری بکر و بدیع به نظر می‌رسد.

۷- روش تحقیق

روش تحقیق در این پایان‌نامه، همانند بسیاری از تحقیق‌ها در حوزه‌ی علوم انسانی، روش کتابخانه‌ای بوده که البته از منابع علمی دیجیتال (نرم‌افزارهای علمی) و استفاده از سایت‌های معتبر اینترنتی بهره‌گیری شده است. در ابتدا با بررسی کلی جوانب موضوع، چارچوب و ساختار کلی پایان‌نامه با مشورت و نظارت استادان محترم راهنما و مشاور تعیین و طرح اولیه ریخته شد و در ادامه منابع و متون اصلی دو فیلسوف و سایر کتب مرتبط در این زمینه مورد مطالعه قرار گرفتند که پس از تلخیص و تنظیم و تحلیل داده‌ها، سعی شد تحقیقی جامع و مانع ارائه گردد.

۸- گزارشی از فصل‌های تحقیق

فصل اول- کلیات

در این فصل، ابتدا به مفهوم‌شناسی واژگان کلیدی این پژوهش پرداخته شده و بعد از توصیف و تبیین سودگرایی به شرح کوتاهی از نظام‌ها و مکاتب اخلاقی به ویژه نظریه‌های اخلاق هنجاری پرداخته که البته این کار بر حجم و گستره‌ی پژوهشی پایان‌نامه افزود و نگارنده را واداشت تا جهت آشنایی با نظریه‌های اخلاقی و شناخت تفاوت‌های مبانی و مدعیات فیلسوفان اخلاق هر چند به نحو اختصار، قریب به اتفاق نظریه‌های اخلاقی مهم و مشهور را مورد مطالعه و بررسی قرار دهد.

فصل دوم- بررسی جایگاه منفعت در آرای اخلاقی جان استوارت میل

در این فصل، دیدگاه سایر سودگرایان به ویژه سودگرایان کلاسیک راجع به منفعت و اصل سود بیان می‌شود. پس از آن دیدگاه اخلاقی میل بر اساس آثار وی مورد ارزیابی قرار می‌گیرد و در پی پاسخ

به سؤالات اساسی این تحقیق، تحلیل مفهوم منفعت، ارتباط آن با لذت و سعادت انسان، نقش و جایگاه مفهوم سود و منفعت در تعیین ارزش‌های اخلاقی از دیدگاه میل مورد توجه قرار داده و در نهایت رابطه‌ی منفعت شخصی و عمومی را از دیدگاه وی تبیین می‌شود.

فصل سوم- بررسی جایگاه منفعت در آرای اخلاقی علامه طباطبایی

این فصل همچون فصل گذشته، در آغاز به بررسی آرای علامه در رابطه با اهمیت و جایگاه مفهوم منفعت در شکل‌گیری افعال اخلاقی اشاره دارد تا بدین ترتیب نظام اخلاقی وی نیز روشن گردد سپس دیدگاه ایشان را در قالب سؤالات اصلی تحقیق تشریح شده تا پاسخ‌های وی به آن سؤالات مکشوف گردد.

فصل چهارم- مقایسه‌ی آرای میل و علامه

برای مقایسه‌ی آراء، ابتدا عناصر اصلی نظریه‌ی اخلاقی میل و علامه بیان می‌شود سپس جایگاه نظریه‌ی هر یک در بین سایر نظام‌های اخلاقی تعیین می‌گردد و در نهایت شباهت‌ها و تفاوت‌های دو دیدگاه در پاسخ به سؤالات اصلی تحقیق مورد تحلیل قرار می‌گیرد.

فصل اول

کلیات

۱-۱- نگاهی به مفهوم منفعت و منفعت‌گرایی

«منفعت‌گرایی» در زبان عربی به «مذهبُ النفعیة» ، «مذهبُ المنفعة» و یا «اخلاقُ الغائیة» تعبیر می‌شود.

منفعت برگرفته از ریشه‌ی «ن ف ع- نَفَع» است که واژه‌شناسان آن را به معنای سود، خیر، فایده و بهره‌مندی در امور تعبیر نموده‌اند. راغب اصفهانی (م. ۵۰۲ ق.) در کتاب معروف «المفردات فی غریب القرآن» نفع را سود و بهره معنا می‌کند که به خیر و نیکی منجر می‌شود، آنگاه نتیجه می‌گیرد خود نفع نیز از این حیث خیر است و ضد آن، ضرر و زیان (ضَرَّ). راغب درباره‌ی این معنا به آیاتی از جمله «وَلَا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا»^۱ و «قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا»^۲ اشاره می‌کند.^۳

واژه‌ی *utilitarianism*^۴ از کلمه‌ی *utile* (اسم و صفت) گرفته شده و به معنی مفید، سودمندی، صلاح و مصلحت آمده است و در لغت هم به معنی «سودمندگرایی» و یا به تعبیر رایج‌تر، «منفعت‌گرایی» است.

^۱ - فرقان/ ۳

^۲ - أعراف/ ۱۸۸

^۳ - «النَّفْعُ مَا يُسْتَعَانُ بِهِ فِي الْوَصُولِ إِلَى الْخَيْرِ وَ مَا يَتَوَصَّلُ بِهِ إِلَى الْخَيْرِ فَهُوَ خَيْرٌ، فَالنَّفْعُ خَيْرٌ وَ ضِدُّهُ الضَّرُّ» ر.ک. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، *مفردات قرآن*، ترجمه‌ی حسین خداپرست، چاپ اول، قم، دفتر نشر نوید اسلام، ۱۳۸۷ ش، ص ۷۷۱

^۴ - در زبان انگلیسی لغات *usefulness .useful .benefit .utility .profit .service .avail* به معنای فایده و سودمندی آمده اما *utility* بیش از بقیه‌ی موارد در مباحث فلسفی کاربرد پیدا می‌کند.

Cf. Irvine, A. H., *Collins Gem Dictionary of Synonyms & Antonyms*, London and Glasgow, 1974, p.367

Merriam-Webster's 11th Collegiate Dictionary (CD), 2003, {utility}

“the quality of being useful” Hornby, A. S., *Oxford Advanced Learning's Dictionary of Current English*, Edited by Sally Wehmeier, London, Oxford University Press, 2001, p.1433

ر.ک. جمیل، صلیبا، *المعجم الفلسفی*، الجزء الثانی، بیروت، دارالکتب البنانی، ص ۴۹۹

این واژه در زبان فارسی به تعابیر متنوع و مختلفی نظیر: سودمندگرایی، سودآیینی، مطلوب‌گرایی، منفعت‌انگاری، اصالت نفع، بهره‌جویی، فایده‌باوری، سودانگاری و سودگروی ترجمه شده است که در این تحقیق ما بیشتر از تعبیر رایج‌تر آن که